
mu neoliberalcev je potrebno mnogo več političnih naporov usmeriti v kontinuirano organiziranje širokih delovnih množic, v organiziranje na samem terenu, na novih delovnih mestih, kar bi omogočilo dodatno dimenzijo srečanja zgoraj omenjenih strategij in grupacij.

Širina Močnikove študije, ki hkrati misli na več ravneh, tako globalno kot lokalno, tako na ravni objektov kot na ravni analize ideologije, ekonomije in politike, tako na ravni Reda kot na ravni upora proti Redu, omogoča artikulacijo različnih teoretskih gledišč, ki nas pozivajo k nadaljevanju materialistične tradicije: *»historični materializem ni 'veda', disciplina, temveč teorija: je torej nujno reflektivna praksa, hkrati je tudi praktična teorija – teorija, ki se izrecno in reflektirano povezuje z družbeno-zgodovinskimi praksami transformacije in revolucije.«* Lekcija knjige je torej naslednja: za bojevanje proti kapitalističnemu uničevanju je potrebno tako učinkovito politično organiziranje kot rigorozna analiza sedanjih družbenih razmerij. Ta pozicija zamaje predpostavljeno definicijo raziskovalca in aktivista ter poziva k angažmaju, k zavzetju pozicije pred barikadami. Zamaje tudi lažno dilemo med teorijo in prakso, četudi opozarja na specifičnost politične in teoretske prakse. Naj sklenem z avtorjevimi besedami: *»Teorija se danes piše v teku, med manifestacijami in mobilizacijami«* (str. 144).

Ana PODVRŠIČ
Dodiplomska študentka
Filozofske fakultete

Gal Kirn (ur.)

**Postfordizem: razprave
o sodobnem kapitalizmu**

Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne
družbene in politične študije,
Ljubljana 2010, str. 300, 12 EUR
(ISBN 978-961-6455-60-2)

Odzivi na trenutno gospodarsko krizo in korenite strukturne reforme javnega visokega šolstva in znanosti, ki jih je v preteklem letu zasnovalo Ministrstvo za šolstvo, znanost in tehnologijo, kažejo na izpraznjenost slovenskega medijskega in univerzitetnega prostora. Vzrok za pomanjkanje in nezmožnost družbeno-kritičnih analiz o slovenski tranziciji v kapitalizem in njeni vpetosti v globalne strukturne spremembe bi nemara lahko našli tudi v splošni maniri nekritičnega prevzemanja anglosaksonskih paradigem in institucionalizirani kulturalizaciji/homogenizaciji spoznavnih predmetov humanistike in družboslovja. Komercializacija univerzitetnih ustanov in ideološka konformnost sta še toliko očitnejši, saj je bila ravno socialistična Jugoslavija eno izmed prizorišč razcveta historično-materialističnih polemik in humanistike nasploh. Potemtakem nas ne preseneča, da najdemo kritično teoretsko analizo sodobnega kapitalizma in njegovih učinkov predvsem zunaj uradnih institucij produkcije védnosti. Tu velja omeniti še zlasti zbornik *Sindikalno gibanje odpira*

nove poglede, ki ga je pred dvema letoma izdala Zveza svobodnih sindikatov Slovenije, in ki na empiričen in teoretičen način obravnava razvoj in posledice prekarne delo v Sloveniji in po svetu.

Podobno bi lahko trdili tudi za predavanja, diskusije in bralne krožke *Delavsko punkerske univerze* (DPU), ki se morda ravno zaradi svoje institucionalne marginaliziranosti umeščajo v samo jedro družbeno-kritičnih analiz. Zbornik *Postfordizem* nosi naslov osmega letnika predavanj DPU, ki je potekal leta 2004. Vsebuje nekaj prirejenih predavanj omenjenega cikla, vanj pa so vključeni tudi prispevki nekaterih drugih družboslovcev in humanistov, ki se prav tako kritično spoprijemajo z obstoječimi šolami postfordizma. Kot lahko preberemo v predgovoru urednika zbornika *Gala Kirna*, sta namena izdaje publikacije predvsem ponovna uveljavitev kritike politične ekonomije v postjugoslovanskem kontekstu in poskus kritičnega spoprijema s teorijami in ključnimi koncepti postfordizma.

Zbornik je razdeljen na dva dela, katerih tematiko kontekstualizira uvodni prispevek *Igorja Pribaca* s pregledom različnih teorij o dinamični in strukturnih vzrokih sprememb kapitalističnega sistema sredi 70. let prejšnjega stoletja. Začetek gospodarske krize in padec proizvodnje sta pomenila zeleno luč za njeno selitev na periferna območja, začeli so se procesi privatizacije in restriktivne monetarne politike. Spremembe so prispevale k vzniku kulturne industri-

je in terciarizaciji proizvodnje, njun razmah pa sta dodatno spodbudila razvoj finančnih trgov in tehnološka revolucija.

Prvi del zbornika problematizira nekatere ključne koncepte družbeno-kritičnih teorij o sodnem kapitalizmu, še posebej vprašanje dela in delovne sile. Razvoj novih oblik dela, zlasti pa širjenje produkcije na kognitivne dejavnosti, ki naj bi nasledile dotlej prevladujočo industrijsko proizvodnjo, zaznamuje prehod iz fordistične oblike proizvodnje v postfordistično. Z razgradnjo klasičnega proletariata se pojavi tudi vprašanje formiranja in organiziranja sodobnega delavskega razreda ter njegovega upora kapitalu. *Sandro Mezzadra* tako meni, da bi moral razmisliti o nedavnih sistemskih transformacijah potekati s stališča (ilegalnega) imigranta in njegove subjektivnosti, ki s svojo fleksibilnostjo in raznolikostjo pooseblja sestavo sodobnega živega dela. Če se v nadaljevanju *Katja Diefenbach* loti kritičnega branja postoperaističnih konceptualizacij dela in politične akcije, kot jih razvijajo Negri, Hardt in Virno, *Gorazd Kovačič* z arendtovsko kritiko Marxovega pojmovanja družbe in produktivnostjo kot edinim smotrom gospodarskega življenja pod vprašaj postavi kar celoten marksističen konceptualni aparat. Skeptičen je tudi *Jacques Ranci re*: navdušencem, ki s porastom nematerialnih oblik dela slavijo prihod komunizma, odgovarja, da lahko kapitalizem proizvaja samo kapitalizem, medtem ko bo komunizem postal aktualen šele s po-

polnim preoblikovanjem materialnih pogojev današnjega sveta. Poslednji v seriji politično-filozofskih razprav je prispevek *Zdravka Kobeta*, ki, kot pravi pisec, vstopa v debato o sodobnih pogojih kapitalizma s pozicije zunanjega (nevednega) opazovalca. A njegov razmislek zato ni nič manj ustrezen. Še več: pripombi, da pojem postfordizma zadeva predvsem tip organizacije distribucije presežne vrednosti in ne njene produkcije, ter da je k njegovemu razvoju prispevala tudi sorodnost stališč antikapitalističnih bojev maja '68 in tedanjih menedžerjev, znanilcev novega duha kapitalizma, usmerjata debato proti strukturnim in ideološkim pogojem sodobnega kapitalizma, medtem ko avtor hkrati problematizira samo smiselnost koncepta postfordizem in hegemonijo kognitivne delovne sile s stališča produkcije.

Njegovo gesto nadaljujejo prvi trije prispevki drugega dela zbornika, ki ponudijo specifične primere nedavnih sistemskih transformacij v posameznih regijah. *Sergio Bologna* s preučevanjem prekarnih in fleksibilnih oblik zaposlitve v Italiji ugotavlja, da nedavna reorganizacija dela v podjetjih in tovarnah ter hegemonija kognitivnega in kreativnega dela, ki v obliki podizvajalcev nudi storitve novonastalim mrežnim podjetjem, vplivata na spremembo pravne narave delovnega razmerja. Odtlej sta delodajalec in delojemalec obravnavana kot enaki stranki v poslovnem razmerju. Tako bolj izkoriščani, a hkrati tudi bolje disciplinirani in povečini prekarni delavec ne

prejema več mezde z vsemi delavskimi pravicami, temveč le plačilo za delovni učinek. Na enega delavca je torej aplicirano delovanje celotnega podjetja in nemara mu je prav zaradi tega pravo dodelilo naziv samostojnega podjetnika. A poskusi vrnitve k stalnim delovnim mestom so po mnenju italijanskega teoretika postfordizma ideološko nesmiselni in strukturno zgrešeni. Problematiziranje razmerij med pravom, državo in kapitalom v pogojih korporativnega upravljanja in »nasilnega vpeljevanja tržnih odnosov kot edine oblike družbenih odnosov« (str. 184) nadaljuje večplasten prispevek *Rastka Močnika*, ki raziskuje strukturne vzroke za nedaven propad Mure. Analiza pogojev discipliniranja delavskega razreda v (jugoslovanskem) fordizmu in njegova usoda v slovenski tranziciji pisca med drugim vodi v teoretizacijo strukturne možnosti upora sodobne delovne sile. Če je še v fordizmu kapitalizem strukturno omogočala ločitev delavca od produkcijskih sredstev, je sodobni kognitariat kot hegemoni vir presežne vrednosti s pravno intervencijo ločen od družbenih pogojev produkcije. Kapital tako še dodatno krepí ideološko psihologizacijo in pravno atomizacijo delavskega razreda. Možnost zaveznitva med tradicionalnim in sodobnim delavstvom pa ni toliko odvisna od reorganizacije sindikatov večinoma fordističnih delavcev, kolikor zadeva politično samokonstitucije kognitariata. Pisec ugotavlja, da je slednja možna le s pomočjo teorije. *Gal Kirn* išče vzro-

ke za propad jugoslovanskega projekta samoupravljanja v razvoju postfordističnih tendenc. Te naj bi bile prisotne tako v ideologiji fleksibilnega samoupravnega delavca kot tudi v sami organizaciji produkcijskega procesa. Dokončno restavracijo kapitalizma pa po avtorjevem mnenju predstavljata tržna reforma leta 1965 in reforma usmerjenega izobraževanja deset let kasneje. Zbornik zaključita prispevka *Marine Vischmidt* in *Cirila Oberstarja*, ki proučujeta razmerje med postfordizmom in umetnostjo. Če prva raziskuje skupno polje intervencij feminističnih umetnic na temo ženskega dela in mezdnó eksploatacijo, zadnji prispeva branje Chionove analize prehoda iz nemega v zvočni film, s katerim razoroži Virnojevo kritiko politične ekonomije in njegovo *Slovnico mnoštva*.

Zbornik *Postfordizem* s svojo intervencijo vsekakor vstopa v debato o sodobnih pogojih kapitalizma. A v svoji obsežnosti vseeno ostaja prekratek – glavčina prispevkov je namreč namenjena politično-filozofskim razpravam in ne toliko vprašanju konkretnih transformacij produkcijskega načina. Ali ni ravno analiza zgodovinsko proizvedenih pogojev in odnosov v produkciji, ki nadalje določajo organizacijo družbene strukture in z njo vse ostale družbene sfere, Marxa pripeljala do njegove kritike politične ekonomije in organiziranja delavskega upora? Nadalje se zdi, da se nekateri prispevki obračajo proti optiki, ki naj bi jo sicer zago-

varjali: mar, denimo, zagovor koncepta mrežne družbe kot komplementarnega konceptu postfordizma v uvodnem prispevku slednjega ne postavlja na raven ostalih »post-« poimenovanj sodobne družbe? Te so se namreč pustile ujeti čaru vznika kulturne industrije in tehnološke revolucije, ne da bi preučevale materialne pogoje njunega razvoja, s čimer so se podredile epistemološkemu zasuku kulturnih študij. V podobno past se je ujelo arendtovsko branje Marxa, ki trdi, da marksizem in z njim postfordistične teorije celotno družbeno dogajanje podredijo produkciji presežne vrednosti, torej kapitalističnim smotrom, iz svojega (spoznavnega) obzorja pa odstranijo delovanja posameznikov. Kot v Uvodu v analizo svetovnih-sistemov zapiše Wallerstein, je za kulturne partikulariste akter sleherni med nami, ki vzpostavlja avtonomni diskurz z vsemi drugimi.

Vseeno knjiga usmeri kritičen pogled na nekatere mislece italijanskega postoperaizma, ki so se uspešno pritihtapili v baje kritičen družbosloven diskurz. Tako *Ciril Oberstar* med drugim pokaže, da Virnojeva vpeljava govornice v produkcijo presežne vrednosti, se pravi produkcijskega sredstva, ki že po svoji naravi pripada vsem producentom in zatorej naznanja možnost družbenega prisvajanja rezultatov proizvodnje, prezre dejstvo, da lahko delavec-govorec vrednost svojega govora realizira šele na trgu, ko se je torej že podredil (nemim) zakonom kapitala. Prav prilaščanje

vednosti in sredstev za upravljanje produkcije po Negriju in Hardtu vodi k vzniku maksimalno razširjenega proletariata-mnoštva, čigar politična praksa ni več mišljena kot učinek družbene strukture, ampak, kot ugotavlja Katja Diefenbach, izhaja iz neke ustvarjalne moči, ki v svoji humanistični gesti ostaja slepa za realne razlike in konflikte. In navsezadnje, zlasti prispevka Rastka Močnika in Sergia Bologne omogočita razumevanje trenutnih družbenih procesov in njihove medsebojne povezanosti. V vsepričujoči inflaciji ideoloških analiz in komentarjev je tako zbornik *Postfordizem* vsekakor dobrodošlo čtivo.

Maca JOGAN
Zaslužna profesorica
Univerze v Ljubljani,
Fakulteta za družbene vede

Jože Plut et al. (ur.)
Vojaški vikariat: 10 let delovanja
Ministrstvo za obrambo Republike
Slovenije, Ljubljana 2010, str. 158
(ISBN 978-961-92644-3-0)

Z oznako »*Zvest Bogu in domovini*« je opremljena vsaka od 158 strani zbornika, ki obravnava duhovno oskrbo v Slovenski vojski. Zbornik vsebuje (spo)znanja, ki so pomembna za oblikovanje splošnega nacionalnega zgodovinskega spomina kot okvira, znotraj katerega delujeta vojska in cerkev. Ker sta pri zagotavljanju duhovne oskrbe vojakov in vo-

jakinj ti dve organizaciji povezani, je nedvomno vredno spoznati, kakšne razlage konkretnih družbenih in kulturnih razmer so vključene v skupno izhodišče pri izvajanju te dejavnosti in načrtovanju njenega prihodnjega razvoja.

Sam zbornik je razčlenjen na pet poglavij, ki celovito osvetlujejo duhovno oskrbo v vojaškem delovanju, osmišljajo pa jih uvodniki, ki so vojaško-cerkveno uravnoteženi tako, da sta po dva izpod peres najbolj odgovornih nosilcev vojaške in cerkvene oblasti.

Z vojaškega vidika je v prvem uvodnem zapisu ministrice za obrambo L. Jelušič (str. 5) opredeljen namen duhovne oskrbe, da bi vojaki in vojakinje poleg »*veliko znanja in izkušenj*« dobili tudi napotila za doseganje sreče in upanja s pomočjo vere, oziroma s pomočjo dejavnosti vojaških duhovnikov. Kot je bolj podrobno določeno v uvodniku načelnika Generalštaba Slovenske vojske A. Šteinerja (str. 8), je to skrb za »*etični profil*« vojakov, k čemur mora voditi ustrezna duhovna oskrba, ki pa je od tu naprej že praktično izenačena z versko. Vojakom je namreč še posebej potrebno primerno predstaviti, kako so zagotovljene ustrezne razmere za versko oskrbo, »*da jih ne bi negativni primeri in bremena iz preteklosti dodatno obremenjevali.*« Ta oskrba mora segati tudi v domače okolje, da vojaki po srečanju s »*pohojenimi*« vrednotami ne bi teh negativnih bremen prenašali družinskim članom. O izenačenosti duhovnosti z vernostjo govori tudi stališče, da